

איראן מול 'המדינה האסלאמית': האויב של אויבי הוא גם אויבי

אפרים קם

איראן מוגדרת בפרסום רשמי שנתי של מחלקת המדינה של ארצות הברית, ברציפות מאז 1984, כמדינה המעורבת ביותר בעולם בטרור. בזמן, איראן עצמה נדרשת להתמודד עם התקפות טרור, המבוצעות על ידי אויבים ויריבים שונים. איראן היא מדינת מיעוטים: כמחצית מתושבי המדינה אינם פרסים. חלק מהמיעוטים מגלים נכונות להפעיל טרור נגד יעדי המשטר, ובעבר גם קבוצות פוליטיות שהתנגדו לו היו מוכנות לעשות זאת. אלא שהיקפן ועוצמתן של התקפות הטרור באיראן מאז התייצבות המשטר האסלאמי היו מוגבלות; רובן היה בעל משמעות טקטית, ולאורך השנים ניכרה בהן מגמת ירידה.

'המדינה האסלאמית' מציבה איום מסדר גודל שונה בפני איראן. היא יוצרת איום אסטרטגי רב-ממדי, המשליך על האינטרסים האזוריים החשובים ביותר של איראן, ובעיקר מסכן את מעמדה ואת בעלות בריתה בשלוש המדינות החשובות ביותר עבורה במרחב – השיעים בעיראק, משטר אסד בסוריה וחזבאללה והעדה השיעית בלבנון. 'המדינה האסלאמית', כישות סונית, נתפסת בעיני איראן כחלק מהאיום הסוני על השיעה. לרשותה של 'המדינה האסלאמית' עומדים מקורות עוצמה חסרי אחר: שטחים גדולים שתפסה בעיראק ובסוריה; תחילת התפשטות למדינות נוספות – לוב, מצרים, לבנון, ואפילו הקווקז ודרום-מזרח אסיה; יכולות צבאיות בצד יכולות טרור; אמצעים כספיים ניכרים; וכוח משיכה לצעירים, המגדיל את מאגרי כוח האדם שלה. חזון הח'ליפות הגדולה, שאותו מנסה 'המדינה האסלאמית' להוביל, מנוגד לאינטרסים של איראן, המבקשת לשמר את אחדותן של עיראק וסוריה, וודאי את אחדותה שלה. 'המדינה האסלאמית', לצד ארגונים נוספים, ובראשם ג'בהת א-נוסרה, יוצרת איום ממשי על עתידו של משטר אסד בסוריה. משמעותו של איום זה מבחינת איראן היא ברורה: סוריה, בהנהגת אסד האב והבן, היא בעלת הברית הוותיקה של איראן, והברית ביניהן בנויה על אינטרסים חשובים משותפים והוכיחה עצמה לאורך השנים. סוריה

היא גם הגשר בין איראן ללבנון ולחזבאללה ומאפשרת לאיראן ליצור חזית קדמית חיונית נגד ישראל. אם משטר אסד ייפול, אין לו תחליף מבחינתה של איראן. נפילתו, אם תתרחש, תהווה מכה קשה עבורה וניצחון לארצות הברית, למדינות הערביות הסוניות ולטורקיה – ולהבדיל, גם ל'מדינה האסלאמית' – ותחליש את מעמדה האזורי. שליטתה של 'המדינה האסלאמית' על כרבע משטח עיראק, ובכלל זה על ערים חשובות בה, יוצרת איום על איראן. מזה כעשור איראן היא השחקן החיצוני החשוב והמשפיע ביותר בעיראק. מעמדה שם נשען בעיקר על קשריה הקרובים עם מיליציות שיעיות חמושות וארגונים ומנהיגים שיעים, המתבטאים בהעברת כספים ואמצעי לחימה, וכן על קשרים מוגבלים יותר עם הכורדים. חדירתה המהירה של 'המדינה האסלאמית' לעיראק יוצרת איום חמור על ממשלת עיראק, המקורבת לאיראן ועל מעמדן של המיליציות השיעיות במדינה, שכבר הוכיחו – כמו כוחות הביטחון העיראקיים – את חוסר יכולתן להתמודד עם התופעה.

מבחינה מסוימת, האיום של 'המדינה האסלאמית' על עיראק חשוב בעיני איראן אף יותר מהאיום שהיא מהווה על סוריה: עיראק גובלת באיראן; השיעים מהווים כ-60 אחוזים מאוכלוסיית עיראק, אם כי גם בה יש מתנגדים רבים להשפעה האיראנית הגוברת; בעיראק מצויות שתי הערים הקדושות ביותר לשיעה – נג'ף וכרבלא; קשריה של איראן עם עיראק רחבים כיום מקשריה עם סוריה, כולל בתחום הכלכלי; ומשטר אסד מתנדנד וסופו אינו ברור. חשיבותה של עיראק לאיראן באה לידי ביטוי ברור בדברי שר החוץ האיראני, ג'וואד זריף, שאמר לאחר חדירת 'המדינה האסלאמית' לעיראק, כי "איראן רואה את ביטחון עיראק כביטחונה שלה".¹

'המדינה האסלאמית' אינה מציבה איום ממשי ישיר על שטחה של איראן, וכנראה גם לא תציב איום כזה – לאור עוצמתה הצבאית של איראן, יציבות משטרה והיעדר חלל שלטוני בה, ומשום שהיא מדינה שיעית, שלא יימצא בה בסיס תמיכה עממי ממשי ב'מדינה האסלאמית'. סגן שר החוץ האיראני, אמיר עבדולהיאן, אף אמר מפורשות ביוני 2014 ש'המדינה האסלאמית' אינה מציבה איום כלפי הגבולות הגאוגרפיים של איראן.² איראן מודאגת בעיקר מחוסר היציבות בעיראק, העלולה לזלוג גם לשטחה. גורמים איראניים הזהירו שפיצול עיראק ישפיע על המיעוטים באיראן – בעיקר הכורדים – ויעודד אותם להגדיל את דרישותיהם למימוש שאיפותיהם הלאומיות, עד כדי פיצול איראן. בעיתונות האיראנית אף הועלתה הטענה ש'המדינה האסלאמית' היא יציר כפיהן של ארצות הברית, ערב הסעודית וישראל, וזאת במטרה לפצל את עיראק ולהחליש את איראן.³ על רקע כל אלה, איראן פועלת כדי למנוע התקרבות כוחות של 'המדינה האסלאמית' בעיראק לאזור הגבול אתה, ועושה זאת, בין השאר, על ידי ריכוז כוחות איראניים בקרבתו.

ההידרדרות בעיראק ובסוריה הניעה את איראן להעניק לשתיהן סיוע משמעותי במאבק נגד 'המדינה האסלאמית' – סיוע שהחל למעשה עוד לפני הופעתה על הבמה. בנובמבר 2013 חתמו איראן ועיראק על הסכם לאספקת נשק לעיראק, שכלל ארטילריה, מרגמות ונשק קל. לא ברור אם כל הנשק שנכלל בעסקה אכן סופק בפועל, עקב הסנקציות שהוטלו על איראן אשר אסרו עליה למכור נשק. ואולם, לאחר נפילת מוסול לידי 'המדינה האסלאמית', ביוני 2014, איראן סיפקה לממשלת עיראק בגלוי רקטות, מזל"טים וציוד צבאי נוסף מתוצרתה. בתחילת יולי 2014 גם העבירה איראן לעיראק מטוסי SU-25, מבין אלה שהוברחו על ידי סדאם חוסיין לאיראן, במהלך מלחמת המפרץ הראשונה ב-1991. ואולם, ככל שהתברר שמשלוחי הנשק אינם מספיקים כדי לבלום את 'המדינה האסלאמית' – הסיבה העיקרית לכך הייתה חולשתו והיעדר נחישותו של צבא עיראק – הרחיבה איראן את הסיוע הצבאי לעיראק.

דמות המפתח במתן הסיוע הצבאי האיראני לעיראק היא גנרל קאסם סולימאני, מפקד כוח קודס של משמרות המהפכה – הכוח האיראני העיקרי העוסק בפעילות ביטחונית חשאית מחוץ לאיראן. סולימאני יצא פעמים רבות לעיראק ומאז יוני 2014 ביקוריו שם נעשו באופן גלוי תוך שהם מלווים במסע של יחסי ציבור, שבנה את דמותו כמצילה של עיראק. סולימאני טיפל באימון המיליציות השיעיות במדינה, בהקמת מיליציות מתנדבים שתילחם נגד 'המדינה האסלאמית' במקביל לצבא המקומי החלש, בהקמת מרכזי מבצעים משותפים, בהעברת מודיעין, ובמתן ייעוץ צבאי וארגוני לממשלת עיראק ולכוחות הביטחון העיראקיים. הוא גם עסק במתן סיוע צבאי למיליציה הכורדית, עזר לה בהגנה על העיר ארביל ובהדיפת כוחות 'המדינה האסלאמית' מעליה, ומילא תפקיד מפתח בהסרת המצור של 'המדינה האסלאמית' על העיר השיעית-טורקמנית אמירלי, בספטמבר 2014.⁴

הופעתו של סולימאני בעיראק הייתה קשורה בשינוי שחל באופי המעורבות הצבאית האיראנית במדינה. כמו הממשל האמריקאי, גם איראן לא רצתה להפעיל כוחות קרקעיים בעיראק, והעדיפה שאם תידרש הפעלה כזו – היא תישאר בגבולות ההכרח, ולא מעבר לכך. גישה זו נועדה לסייע לממשלת עיראק ולמיליציות השיעיות, אך להימנע ממעורבות גלויה וישירה בקרבות, כדי לא להסתבך בלחימה ובאבדות, העוללות להוביל לביקורת פנימית על המשטר האיראני. ואכן, באותו שלב ראשוני, ביוני 2014, הכחישו פקידים בטהראן את נוכחותם של כוחות איראניים בעיראק. גם הנשיא רוחאני טען אז שאיראן לא שלחה מעולם כוחות לעיראק, וסביר מאוד שגם לא תעשה זאת בעתיד. ואולם, ככל שהתחזרר שאין בשטח גורם המסוגל לבלום את 'המדינה האסלאמית' ולהסיגה מהשטחים שתפסה, וכי כוחותיה מתקרבים לגבול האיראני, נטתה איראן להרחיב את מעורבותה גם בלחימה. כך למשל דווח, שאיראן סייעה להתקפת הנגד הכורדית בצפון-עיראק על ידי שיגור יחידות צבא משלה, כולל טנקים.⁵

התמונה המלאה של מעורבות כוחות קרקע איראניים בלחימה בעיראק אינה ברורה. צריך להניח שסולימאני אכן הביא עמו לעיראק כוחות ממשורות המהפכה, שיתכן שחלקם השתתף בתפקידי לחימה, גם אם אלה היו מוגבלים. מכל מקום, בסוף נובמבר 2014 נחשף ממד נוסף של המעורבות האיראנית בעיראק, כאשר איראן אישרה רשמית שהחלה לבצע תקיפות אוויריות נגד מטרות של 'המדינה האסלאמית' במזרח המדינה, במטרה לסייע לממשלת עיראק.⁶

תמונה דומה מסתמנת במעורבותה של איראן בלחימה בסוריה. ההשתלבות הצבאית של איראן במשבר הסורי, גם היא בהובלתו של סולימאני, החלה במחצית השנייה של 2012, בשלב קריטי במצבו של משטר אסד וכשנתיים לפני הופעת 'המדינה האסלאמית'. עד אותו שלב הסתכם הסיוע האיראני לסוריה באספקת ציוד לחימה ומכשירים לשיבוש אמצעי תקשורת, ובמתן ייעוץ מבצעי וארגוני לצבא הסורי. בקיץ ובסתיו 2012 העבירה איראן לסוריה כמה מאות מאנשי משמרות המהפכה וכוח קודס, ואף נאלצה להודות שעשתה זאת למטרות "לא צבאיות", לאחר שכמה מאנשי הכוח נתפסו בידי האופוזיציה הסורית. במשימות הלחימה השתלבו גם יחידות מארגון חזבאללה, אנשי מיליציות שיעיות שהובאו מעיראק ולוחמים שיעים שהובאו מאז 2013 לסוריה מאפגניסטן ומפקיסטן, ביוזמה איראנית, כדי להילחם.

אין כמעט ספק שאנשי משמרות המהפכה, הן מכוחות הקרקע והן מכוח קודס, היו ועודם מעורבים בתפקידי לחימה בסוריה, אם כי היקפם אינו ידוע. בבדיקת מודעות על הלוויית של לוחמים שיעים איראניים, אפגניים ופקיסטניים, שנהרגו בסוריה מאז תחילת 2013 ועד אמצע 2015, נספרו 113 הרוגים מקרב אנשי כוח קודס וכוחות הקרקע של משמרות המהפכה, וכן 121 הרוגים אפגניים ו-20 הרוגים פקיסטניים.⁷ סביר להניח שהמספרים האמיתיים גבוהים יותר. בכל מקרה, קשה להניח שלמעלה מ-110 לוחמים איראניים נהרגו בלי שהיו מעורבים בלחימה, או לפחות נמצאו באזורי הלחימה. ככל הנראה, דפוס פעולה זה נמשך גם לאחר הופעת 'המדינה האסלאמית' בזירה הסורית. המאבק הצבאי נגד 'המדינה האסלאמית' ומקומה של איראן בו העלה את השאלה לגבי שיתוף פעולה במאבק זה בין איראן ובין מדינות אחרות, בעיקר ארצות הברית. אפשרות זו עלתה כבר באמצע 2014, זמן קצר לאחר עליית 'המדינה האסלאמית' על הבמה. הסיבה לכך הייתה כפולה: ראשית, היה ברור שארצות הברית ואיראן הן שתי המדינות היחידות שיש להן יכולת לנקוט מהלכים צבאיים עצמאיים משמעותיים נגד 'המדינה האסלאמית'; שנית, רוב הממשלות הנוגעות בדבר הבינו שלאיראן יש תפקיד חשוב ובעל השלכות על המאבק ב'מדינה האסלאמית', הן בעיראק והן בסוריה. יתר על כן, שיחות הגרעין בין המעצמות לאיראן יצרו ערוץ הידברות ישיר בין ארצות הברית לבינה ברמה הגבוהה יחסית של שרי החוץ, והעניקו הכשר מסוים לאיראן כשחקנית שניתן להידבר עמה. המגמה האיראנית להגביל את השיחות לסוגיית הגרעין בלבד,

מחשש שאלו יגלשו לסוגיות שאינן נוחות לשלטונות איראן, הקשתה, עם זאת, על דיון משמעותי בסוגיות אזוריות, ובכללן המאבק ב'מדינה האסלאמית'.

מאחר שהממשל האמריקאי נזקק לבעלי ברית שיסייעו לו לבלום את 'המדינה האסלאמית', הוא לא פסל את האפשרות של שיתוף פעולה בעיראק אפילו עם איראן, אך זאת בתנאי שהיא תגלה "גישה קונסטרוקטיבית" בפעילותה, ושכל מקרה לא יתקיים שיתוף פעולה צבאי ישיר בין ארצות הברית לבינה. עמדתה הפומבית של איראן כלפי שיתוף פעולה עם ארצות הברית בעיראק הייתה מעורפלת, ייתכן עקב חילוקי דעות בסוגיה זו בצמרת ההנהגה האיראנית, אך גם היא פסלה בכל מקרה שיתוף פעולה צבאי בין שתי המדינות בעיראק.

ככל הנראה, פקידים אמריקאים ואיראנים דנו בסוגיית הסיוע לעיראק בשולי שיחות הגרעין, אך חילופי הדברים לא היו קונקרטיים ולא חרגו מרמה של הצהרות כלליות ולא מעשיות. בספטמבר 2014, לאחר שהממשל האמריקאי נמנע מלכלול את איראן בקואליציה שהקים נגד 'המדינה האסלאמית', טען המנהיג הרוחני של איראן, ח'מנאהי, שפקידים אמריקאים פנו לאיראן כדי לדון בתיאום הפעולות נגד 'המדינה האסלאמית'. ח'מנאהי הוסיף, שלמרות שכמה מנהיגים איראנים לא התנגדו לשיתוף פעולה כזה, הוא החליט לדחות את ההצעה.

בפועל, קיים מאז שלהי 2014 תיאום מוגבל בין חילות האוויר של ארצות הברית ואיראן, באמצעות ממשלת עיראק, כדי למנוע תקיפות הדדיות במהלך תקיפות אוויר שלהן בצפון-עיראק. שני הצדדים טורחים להדגיש שאין מדובר בשיתוף פעולה צבאי. רתיעתן של ארצות הברית ואיראן משיתוף פעולה משמעותי ביניהן בעיראק, למרות ענייני המשותף לבלום את 'המדינה האסלאמית', משקפת לא רק את החשדנות המאפיינת את יחסיהן; היא נובעת גם מכך שמטרותיהן האסטרטגיות בעיראק ובסוריה שונות ומנוגדות: ארצות הברית מבקשת לסייע לעיצוב המשטר העיראקי כמשטר מתון, חופשי מהשפעתה של איראן וקשור בארצות הברית ובמערב, וגורסת שייצוב המערכת העיראקית מחייב מתן ייצוג ממשי לסונים ולכורדים וצמצום משקלן של המיליציות החמושות. לעומתה, איראן מבקשת להגדיל את השפעתה בעיראק, תוך הסתמכות על כוחן של המיליציות השיעיות הקשורות בה, ולוודא שהשיעים ימשיכו להיות הגורם המוביל בהנהגת המדינה.

בסוריה מבקשת ארצות הברית להביא להפלתו של משטר אסד, בעוד איראן חותרת להבטיח את שרידות המשטר. מעל הכול, ארצות הברית מבקשת לצמצם את השפעתה הגוברת של איראן במרחב, בעוד מטרתה הבסיסית של איראן הפוכה: לצמצם ולסלק את נוכחותה הצבאית ואת השפעתה של ארצות הברית באזור. כשאלו הן מטרות שני הצדדים, קשה לראות התפתחות של שיתוף פעולה ממשי ביניהם מעבר לשיתוף פעולה נקודתי אד-הוק, על אף האינטרס המשותף לשתי המדינות.

למטרות מנוגדות אלו יש היבט נוסף. איראן אמנם מודאגת מאוד מהופעת 'המדינה האסלאמית' בעיראק ובסוריה, אבל בדיעבד היא גם הרוויחה ממנה: ממשלת עיראק מכירה בתרומתה של איראן למאבק הקריטי עבורה ב'מדינה האסלאמית'. ואכן, איראן הייתה המדינה הראשונה שסייעה לממשלת עיראק ולכורדים, בעוד ארצות הברית היססה לעשות כן, אפילו כשבגדאד הייתה בסכנה.⁸ יתר על כן, לאיראן יש יתרון ניכר על ארצות הברית בכל הנוגע למעמדן בעיראק והשפעתן בה. עם כל מאמציה של ארצות הברית מאז 2003 לקשור אליה את עיראק, היא מתקשה להתחרות בקשרים ובהשפעה שיש לאיראן בקרב השיעים במדינה – גם אם יש ביניהם המסתייגים מהמשטר האיראני – ובמשמעות של קרבתן הגאוגרפית. משום כך מותר להניח, שאם בסופו של דבר 'המדינה האסלאמית' תוכה ותובס, המרוויחה העיקרית מכך תהיה איראן, שתוכל להרחיב את השפעתה בעיראק וכן לסייע להישרדותו של משטר אסד בסוריה. המשמעות המעשית מהניתוח היא, שאף שארצות הברית ובעלות בריתה במערב ובעולם הערבי, הנאבקות ב'מדינה האסלאמית', מוכנות לבחון לשם כך אפשרויות של שיתוף פעולה עם המשטר האיראני, יש חשיבות לא פחותה לצורך לבחון עד כמה צעדיהן משחקים בסופו של דבר לידיה של איראן: הבסת 'המדינה האסלאמית' בעיראק פירושה חיזוק המיליציות השיעיות הקשורות באיראן; הבסת 'המדינה האסלאמית' בסוריה פירושה חיזוק משטרו של אסד, שנחשב אמנם כלא לגיטימי בעיני הממשל האמריקאי וממשלות נוספות, אך קשור, גם הוא, באיראן.

הערות

- 1 “Zarif: Iran regards Iraq security as its own,” *IRNA*, August 24, 2014, http://www.irna.ir/en/News/2735151/Politic/Zarif_Iran_regards_Iraq_security_as_its_own
- 2 Dina Esfandiary and Ariane Tabatabai, “Iran’s ISIS Policy,” *International Affairs*, Vol. 91, No. 1(2015), pp. 1-15.
- 3 “Iranian Daily Hints at U.S. Plan to Divide Iran By Collapsing Iraq,” *MEMRI*, special dispatch 5767, June 12, 2014, <http://www.memri.org/report/en/0/0/0/0/8024.htm>
- 4 “Iran’s General Qassem Suleimani ‘Masterminds’ Iraq Ground War,” *Al-Arabiya News*, November 5, 2014, <http://english.alarabiya.net/perspective/profiles/2014/11/05>
- 5 Esfandiary and Tabatabai, “Iran’s ISIS Policy”.
- 6 Ian Black, “Iranian air force bombs ISIS targets in Iraq, says Pentagon,” *The Guardian*, December 3, 2014, <http://www.theguardian.com/world/2014/dec/03/iran-bombs-isis-in-iraq-says-us>
- 7 Ali Alfoneh, “Shiite Combat Casualties Show the Depth of Iran’s Involvement in Syria,” *Policy Watch* 2458, The Washington Institute, August 3, 2015, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/shiite-combat-casualties-show-the-depth-of-iran-s-involvement-in-syria>
- 8 Tim Arango and Thomas Erdbrink, “U.S. and Iran Both Attack ISIS, But Try Not To Look Like Allies,” *The New York Times*, December 3, 2014, <http://www.nytimes.com/2014/12/04/world/middleeast/iran-airstrikes-hit-islamic-state-in-iraq>